УДК 37(477.43)”192”

А.Ф. Суровий

ПОЛІТИКА УКРАЇНІЗАЦІЇ В ОСВІТІ ПОДІЛЛЯ У 1920-х РОКАХ

У статті висвітлюються напрями здійснення українізації в освітній галузі Поділля в 1920-х роках та її наслідки.

Ключові слова: *українізація, українська мова, культура, школа, краєзнавство.*

У 1920-х роках у громадсько-політичному і культурно-освітньому житті України помітним і суттєвим явищем стала політика українізації. Існувало й існує багато різних тлумачень і оцінок цієї політики в науково-історичній літературі. Наприклад, стверджується, що українізація – це «вимушений тактичний відступ більшовицької партії від «воєнного комунізму», як «тимчасова відмова від запровадження політики інтернаціоналізму, що за допомогою комуністів проникнути і закріпитися серед місцевого населення», а також прагнення радянської влади відвернути населення від продовження боротьби за національно-державне утвердження»[1]. Навіть якщо в подібних твердженнях є певна доля об’єктивності, вони не розкривають суті такого складного явища, як українізація. Сучасні дослідники прагнуть до більш виважених оцінок українізації. Так, автори навчального посібника «Історія України: нове бачення» (К., 2000), констатуючи, що партія комуністів і радянський уряд декларували, що основною метою цієї політики є сприяння розвиткові культур і мов національностей», разом з тим висловлюють думку, що на «на першому плані в державної партії були інші завдання: укоренитися в національних республіках (звідси й назва політичного курсу – «коренізація»[2]. А в посібнику О. Бойка «Історія України» (К., 1999) стверджується, що політика «коренізації була важливою складовою частиною культурних процесів в Україні у 20-30-х роках» і спрямована на те, щоб надати народам, об’єднаним в СРСР «певну культурно-національну автономію – реальну можливість розвитку своєї культури і мови»[3].

У дослідженнях ряду інших авторів трактуються, хоч і з певними розходженнями, причини запровадження політики коренізації в період непу[4].

По-перше, після закінчення громадянської війни на території України і Білорусії ці держави були поділені між різними державами, і внаслідок цього питання про їх становище опинилось в епіцентрі європейської політики. «Політика коренізації», яка стимулювала національне відродження, мала створити на міжнародній арені враження гармонійного і вільного розвитку радянських республік у складі СРСР.

По-друге, політика коренізації була засобом для більшовицької партії знайти спільну мову з багатомільйонним селянством республік, залучити на свій бік національну інтелігенцію шляхом поширення ідей плюралізму, вільного розвитку, певної децентралізації на сферу національних відносин.

По-третє, коренізація давала змогу в перспективі зняти протиріччя між населенням і партійно-державним апаратом, який не розумів мови народу, не знав його звичаїв, культурних цінностей.

По-четверте, політика коренізації була спробою компартійно-радянського керівництва взяти під контроль могутній потенціал відродження на окраїнах, використати його в майбутньому і спрямувати в русло соціалістичного будівництва.

По-п'яте, політика коренізації мала змінити Радянський Союз, тобто наданням культурно-національної автономії компенсувати республікам втрату політичного суверенітету.

Початок політики коренізації поклали рішення XII з'їзду РКП (б) (квітень 1923 року). У резолюції з'їзду «В національному питанні» було піддано різній критиці неспроможність властей царської Росії «знайти правильний підхід до розв'язання національного питання», відзначено успіхи «національної політики радянської влади на засадах співробітництва і добровільності», а також прояви шовінізму і суперечностей у національних взаємовідносинах в СРСР і визначено завдання політики коренізації:

– підготовка, виховання та висування керівних кадрів корінної національності;

– врахування національних факторів при формуванні партійного та державного апарату;

– організація мережі навчальних і культурних закладів, преси, книговидавничої справи мовами корінних національностей;

– вивчення національної історії, відродження та розвиток національних традицій і культур;

– видання законів, які переслідують і карають з усією революційною суворістю всіх порушників національних прав[5].

Рішення XII з'їзду РКП (б) були конкретизовані в ряді наступних документів партійно-радянських органів. Так, у постанові ВУЦВК і Раднаркому УСРР від 1 серпня 1923 року «Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвиткові української мови» відзначалось, що «внаслідок відносно слабкого розвитку української школи і української культури взагалі, внаслідок відсутності підготовленого до певної міри персоналу приводить до фактичної переваги російської мови», і ставилось завдання «протягом найближчого часу зосередити увагу держави на поширенні знання української мови»[6]. Особливо підкреслювалась необхідність вживати всіх заходів для забезпечення рівноправності мов усіх національностей і в той же час «забезпечити українській мові місце, відповідне числу та питомій вазі українського народу на території УСРР»[7].

27 липня 1923 року виданий декрет Раднаркому УСРР «Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ». У цьому документі схвалюються заходи «в справі забезпечення українському народові виховання і навчання його рідною мовою і для найширшого розвитку національно-культурних форм його життя – мови, літератури

та мистецтва». А також ставились завдання: 1) провести облік педагогічного персоналу, що не володіє українською мовою, і вжити негайних заходів до навчання його української мови, а також розвинути широкі заходи до підготовки нових кадрів педагогічного персоналу, що володіли б українською мовою, для забезпечення як початкової, так і вищої школи українськими викладачами; 2) ввести з початку нового шкільного року викладання української мови і українознавства в не українізованих школах як обов'язкові предмети навчання; 3) вжити заходів до підготовки науково-дослідними кафедрами нової професури, яка б досконало знала українську мову[8].

Курс на українізацію і запровадження української мови, особливо в освітній галузі, на Поділлі зустрів підтримку як з боку широкої громадськості, так і збоку освітніх працівників. Виражаючи такі погляди, губернська нарада працівників освіти в резолюції від 4 червня 1921 року вказала: «Основним виховним методом у всіх дитячих установах повинен бути визнаний трудовий метод, а для навчання – мова матері»[9].

Відповідно до вимог і рекомендацій, висловлених у названих вище документах компартійно-державних органів на Поділлі, як і по всій Україні, розпочався процес українізації в різних галузях державно-політичного та громадського життя, в тому числі і в освіті. Перший етап українізації освіти припадає на першу половину 1920-х років. Це був етап організаційного становлення, коли приймались відповідні рішення і здійснювались практичні заходи по українізації.

Цей процес розпочався з українізації органів управління освітою («апаратна українізація») і відбувався паралельно з українізацією партійних і державних органів. В округах і районах були організовані спеціальні курси з вивчення української мови для працівників керівних органів освіти, на яких працювали викладачі Кам'янець-Подільського ІНО, педтехнікумів (короткотермінові – до двох місяців і довготермінові – до п'яти місяців). На цих курсах для працівників окружних та районних органів освіти давали нормативні знання української мови, її граматики, а також навчали вести діловодство українською мовою, володіти науковою термінологією з окремих дисциплін шкільної програми. Слухачі курсів були зобов'язані обов'язково опрацювати список додаткової та наукової літератури з питань правопису, морфології та синтаксису української мови, а також перелік обов'язкових для вивчення творів класиків української літератури». Заняття проводились у формі «бесіди-розмови» на актуальні для слухачів суспільно-політичні теми, а також читання літературно-художніх зразків кращих письменників України, написання переказів, «вільних оповідань, доповідей та рефератів, випуск усних газет, журналів, підготовка ділових паперів, відвідування вистав в українських театрах тощо[10].

Внаслідок проведеної роботи було українізовано окружні та районні апарати освіти. Усі 18 районних інспекторів народної освіти Подільської губернії в 1924 році перевели діловодство та службове листування на українську мову[11].

Далі здійснювались практичні заходи по українізації мережі загальноосвітніх і професійних закладів освіти. Про актуальність завдань розширення мережі українських шкіл запровадження викладання всіх шкільних дисциплін українською мовою свідчили дані наведені в доповіді голови Укрголовпросвіти України Я. Ряппо «Рік українізації в шкільній справі» (1924). За підсумками відділів народної освіти, на 1 січня 1922 року із 12109 трудових шкіл викладання українською мовою велось у 1605, українсько-російською – в 1967, тобто 67%. Із 960896 дітей, по яких надійшли відомості, українців було 716335, тобто близько 75%. Отже, для 80% учнів не вистачало шкіл рідною мовою. Із 42376 викладачів українців було лише 29728 (70%). Тобто, кількість викладачів-українців було на 5% менше відповідної кількості дітей-українців[12].

Органи радянської влади та управління освітою на місцях відкривали нові, українські школи або реорганізовували діючі, як правило, російські. Лише в 1922-1923 навчальному році по Україні було відкрито майже 1500 українських шкіл. У Подільській губернії на 1 січня 1922 року в загальній кількості шкіл українські школи становили 75,3%, мішані українсько-російські школи – 13,5%, а на 1 січня 1923 року відповідно 80,8% і 11,6%[13]. Дальшому успішному розвитку цього процесу заважала нестача підручників українською мовою. У 1924 році половина україномовних шкіл не мала підручників. У 1923 році з 2513 підручників, надрукованих в УСРР, лише 459 були україномовними[14]. Тільки з 1924 року Державне видавництво України (ДВУ) збільшило випуск підручників для українських шкіл. У цьому році підручники для шкіл соцвиху було українізовано на 91%. Це створювало умови для дальшого розвитку українських шкіл. Заходи влади в цьому напрямі, а також відкриття шкіл для національних меншин українське населення схвалювало і підтримувало. Наприклад, у замітці в газеті «Червоний кордон» повідомлялось, що в селі Нестерівці Дунаєвецького району «діти-українці вчаться в українській, а поляки – в польській школі». Автор замітки Монастирський, відзначивши, що в сусідній шляхетській Польщі «українська школа під гнітом», писав: «Населення вдячне радянській владі за її турботу»[15].

Разом з тим варто відзначити, що здійснення політики українізації не завжди і всюди відбувалося безперешкодно. Там, на учительських конференціях у повітах губернії, що відбувалися навесні 1921 року, мали місце виступити проти українізації і критика на адресу вчителів-прихильників цієї політики, безпідставні обвинувачення їх в «націоналізмі», «петлюрівщині» і т. п. На з'їзді працівників освіти і культури Кам'янеччини, що відбувся 4-9 травня 1921 року, повідомлялось, що в окремих селах мали місце гоніння червоноармійців, радянських чиновників проти прихильників українізації, зокрема в Лянцкорунській волості невідомі особи погрожували вчителям за те, що вони проводили навчання українською мовою[16]. Але, всупереч різним труднощам і ускладненням, українізація в освіті на Поділлі тривала.

У 1924 році ступінь українізації шкільних закладів Поділля був досить високим. У 1934 школах тут навчалося 161306 дітей, 3 них було охоплено українською мовою навчання 90,5%. За цим показником Подільська губернія поряд з Полтавською займала перше місце в УСРР. В той же час в інших губерніях показники українізації були нижчими (у Харківській – 40%, Катеринославській – 20-25%). Крім того, губернія відносилась до регіонів УСРР, в яких був найвищий відсоток українських шкіл від їх загальної кількості (Полтавська – 94,9%, Київська – 91,8%, Волинська – 90,1%, Подільська – 89,4%, Катеринославська – 79,1%)[17].

Проте суть політики українізації не зводиться лише до розвитку мережі освітніх закладів і запровадження викладання української мови. Політика українізації передбачала також широкий розвиток і вивчення, поширення українознавства (історії, географії і культури українського народу, відродження та розвиток національних традицій тощо).

Досвід 1920-х років особливо цікавий тим, що саме тоді у навчально-виховній роботі загальноосвітніх та інших закладів освіти широко використовувались краєзнавчі матеріали, а в педагогічній науці утвердився краєзнавчий принцип вивчення історії, географії, економіки та інших суспільствознавчих дисциплін. Він ґрунтувався на використанні творчої спадщини прогресивних педагогів минулого.

Саме в 1920-х роках, за словами академіка П. Т. Тронька, «краєзнавство із заняття одинаків зросло до рівня виняткової державної справи». Тоді був створений Український комітет краєзнавства, головою якого обрали відомого історика М. Яворського. Навколо нього згортувались кращі сили дослідників-краєзнавців усієї України.

У 1925 році перша Всеукраїнська конференція з краєзнавства прийняла рішення про необхідність переходу всіх шкіл соціального виховання цілком на краєзнавчі матеріали. Шкільні програми в цей час були орієнтовані на краєзнавчий матеріал, який чільне місце посідав у процесі викладання географії, історії України, природознавства та інших дисциплін.

Значну увагу організації краєзнавчої роботи приділяли також місцеві органи. Зокрема, успішно діяв Кам'янець-Подільський окружний комітет. Тільки в 1926 році було проведено 12 районних конференцій, обстежено детально два села, вивчено бюджети різного типу селянських господарств, налагоджено широкий зв'язок з науковими установами УСРР, БСРР, і ЗСФРР, а також із Науковим товариством імені Т. Шевченка у Львові[18]. Активно діяв у цьому напрямку і колектив Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Плідну роботу по вивченню і популяризації матеріальної і духовної культури подолян здійснювала науково-дослідна кафедра інституту і створене на його базі Кам'янець-Подільське наукове товариство при ВУАН. Вони проводили етнографічні та польові експедиції у навколишні села, краєзнавчі конференції. Матеріали цих конференцій використовувались у навчальних лекціях і семінарах, наукових працях викладачів. Важливо, що краєзнавча робота в ІНО здійснювалась із залученням значної кількості студентів, що давало майбутнім вчителям необхідні

знання і навички такої роботи в школі. Активну участь в організації краєзнавчої роботи в інституті, місті та регіоні брав ректор В. О. Геринович. Він науково обґрунтував і розробив краєзнавчі курси з географії населення та його господарської діяльності на Поділлі, керував краєзнавчою комісією, надавав методичну допомогу вчителям у проведенні краєзнавчо-пошукової роботи[19]. У своїх працях вчений сформулював принципи практичної спрямованості краєзнавчої роботи в школі стверджуючи, що краєзнавець має не тільки навчати, а й застосовувати вивчене в житті. В лютому 1927 р. В. О. Геринович започаткував цикл лекцій про м. Кам'янець-Подільський і округ. Його перша лекція була присвячена багатій і повчальній історії міста. «Місто Кам'янець, – сказав він на завершення виступу, – вповні заслуговує на те, щоби з нього утворити місце екскурсій широкого масштабу. Для зацікавлення широких верств людності Кам'янцем варто видати відповідний альбом»[20]. У місцевій газеті «Червоний кордон» учений опублікував велику за обсягом статтю «Вивчаймо виробничі сили Кам'янеччини», в якій закликав активізувати роботу всіх краєзнавчих комітетів і осередків, зазначивши: «В допомогу їм повинні прийти наші школи, завданням яких є також пізнання природи нашої країни»[21].

Краєзнавча робота в школах здійснювалась за програмами, розробленими Наркомом УСРР. З 1924-1925 навчального року були введені нові програми створені в РСФРР під керівництвом Н. К. Крупської. Їх зміст був наповненим обов'язковим для вивчення як у початкових, так і у середніх школах. У 1927 року шкільна комісія Центрального бюро краєзнавства України визначила основні напрями шкільного краєзнавства: краєзнавчий матеріал повинен давати знання про край, знайомити з деякими доступними для школярів методами дослідження, виховувати патріотизм.

Створений 1925 року український комітет краєзнавства також всіляко підтримував краєзнавчий пошук учителів та учнів, спрямований на вивчення продуктивних сил краю – погодних умов, корисних копалин тощо. В другій половині 1920-х років учні багатьох шкіл Поділля брали участь в різних дитячих екскурсіях по Україні, а пізніше й у Всесоюзних дитячих експедиціях[22].

Упродовж 1920-х років постійно удосконалювались, змінювались напрями, зміст і методи роботи в школі у галузі краєзнавства. Якщо на початку цього періоду під краєзнавством розуміли місцеву географію, опис природи, побуту та культури певного періоду, то з 1924-1925 навчального року, коли у шкільну практику запровадили комплексні програми, краєзнавство почали тлумачити, як виробниче краєзнавство. Його головним завданням стало вивчення виробничих сил певного періоду, адже комплексні програми були тісно пов'язані з потребами народногосподарського, соціально-політичного, культурного розвитку країни.

Із розвитком краєзнавства, наповненням шкільних програм місцевим змістом, виникла потреба у виданні літератури для цієї роботи в школі. На це особливу увагу звернула ІІ Всесоюзна конференція з краєзнавства (1924 рік). У резолюції секції шкільного та екскурсійного краєзнавства

зазначалось, що для впровадження краєзнавства в різних школах слід видавати короткі довідники про свій край з фактичним цифровим матеріалом, а також необхідну навчально-методичну літературу для краєзнавчих занять учнів і позакласної виховної роботи[23]. У цій роботі школам допомагали місцеві наукові товариства і краєзнавчі організації. Так, кабінет вивчення Поділля запропонував інспекторам народної освіти придбати необхідну літературу про природу та історію краю та надіслати її в школи. Уже в 1926 році в окремих округах України почали виходити краєзнавчі описи, в тому числі й на Поділлі (Геринович В. Кам'янеччина. Ч. І. Природа. – Кам'янець-Подільський, 1926 ; Вінниця, її околиці та Вінницька округа, Ч. І. Природа та культура. – Вінниця, 1927)[24].

У №10 журналу «Шлях освіти» за 1928 рік було опубліковано схематичний підручник з краєзнавства для окремих округів, який у скороченому варіанті мав таку схему:

Частина перша. Округа.

І. Географічно-природничий опис округи (географічне положення, простір, адміністративний поділ; рельєф поверхні, геологія та корисні копалини; обводнення; клімат, грунт, рослинність, тваринний світ; населення.

ІІ. Виробничо-економічний опис округи (Праця) (головна праця населення; сільське господарство; городництво, садівництво, виноградарство; скотарство, свійські тварини; полювання, рибальство, бджільництво; охорона звірів, риб та птахів; лісовий промисел; зберігання та переробка сільськогосподарських продуктів; добувна промисловість; обробна промисловість; кустарна та ремісницька промисловість; торгівля; шляхи, транспорт та засоби зв'язку; комунальне господарство; електрифікація; перспективи економічного та господарського розвитку.

ІІІ. Суспільне життя округи (коротка історія з давніх часів та пам'ятники минулого; дореволюційне життя; 1905 рік, імперіалістична війна; класовий склад населення, громадські організації; радянське будівництво; культурне будівництво; охорона здоров'я; етнографія.

Частина друга. Округове місто (географічне положення та природні умови міста, як чинники його зросту; населення міста, історія міста; революція та громадянська війна; місто після Жовтня; праця міського населення; промисловість та виробництво, фабрики, заводи, майстерні і міське комунальне господарство; торгівля міста, ринок; зв'язок міста з селами округи та іншими містами; залізниця, станція, пошта; самоврядування міста; громадське життя в місті; місто як культурний центр, освіта, наука, література, газета, театри, кіно; історичні культурні, мистецькі пам'ятники в місті.

До цієї схеми додавались: різні документи окружних органів влад, інших організацій, статистичні звіти, довідки установ, матеріали краєзнавчих гуртків, метеорологічних станцій, літературні джерела та ін.[25].

З метою широкого запровадження краєзнавства в школі вчителі організували написання дитячих творчих робіт на теми рідного краю. Це були

окремі краєзнавчо-історичні нариси: «Наш район за найдавніших часів», «Заснування та історія окремих сіл району» тощо. У багатьох школах діяли краєзнавчі гуртки, якими керували вчителі історії, географії, літератури. Основними формами роботи краєзнавчих гуртків були екскурсії, дослідження, бесіди, спостереження, археологічні розвідки. Наприклад, у Кам'янець-Подільській трудовій школі №1 при вивченні теми «Повільний перехід від зими до весни» передбачались екскурсії з метою ознайомлення з рельєфом суходолу, спостереження за скресанням річки, розвитком дерев, і поряд з цим – з виробничою діяльністю людини. Після проведення екскурсії організовували обговорення побаченого, виготовлення картосхем, малюнків, розв'язування задач на виробничу тематику. Учні Жванецької школи на Кам'янеччині під керівництвом місцевого вчителя І. Гурина брали участь у вивченні життя селян. Залучали школярів до збирання відомостей про природу і життя людей рідного краю також інші вчителі[26]. Учнями Покутинецької трудшколи Зіньківського району Кам'янецького округу проводились екскурсії з метою ознайомлення з виробничою діяльністю людей. Зокрема, така екскурсія відбувалася в с. Адамівку для ознайомлення з гончарним виробництвом. Учням показали весь процес виробництва, давалися потрібні роз'яснення. Діти були задоволені і дякували організаторам екскурсії[27].

Отже, краєзнавча робота в школах сприяла не тільки поглибленню знань учнів з історії, географії та інших дисциплін. Важливу роль вона відіграла у виховній роботі, насамперед у формуванні національної самосвідомості, любові до рідної землі, патріотизму у підростаючого покоління, у формуванні дослідницької уваги учнів, самостійності мислення.

У 1920-х роках активну участь у краєзнавчій роботі брали участь також викладачі Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту. У цьому закладі у 1927 році була створена кафедра природи, сільського господарства і культури Поділля, яка об'єднувала 29 науково-педагогічних співробітників і 24 аспіранти. Викладачі кафедри брали активну участь у краєзнавчій роботі. Так професор О. В. Красівський займався дослідженням грунтів Поділля. Фауну краю досліджував професор В. П. Храневич. У 1929 році кафедра опублікувала перший том наукових записок[28].

Впродовж 1920-х років викладачами сільгоспінституту було виконано і опубліковано ряд важливих наукових праць. Зокрема, слід відзначити статтю С. І. Городецького «Спроба фізико-географічного районування Поділля», його монографії «Культура цукрових буряків на Поділлі» (1925), «Сільське господарство Поділля напередодні першої світової війни» та ін. М. І. Величківський опублікував статті «Перспективи сільського господарства Поділля та колективізація», «Колгоспи Кам'янеччини», навчальні посібники: «Сільськогосподарська статистика», «Організація кооперативних крамниць» та ін. Були опубліковані також праці О. М. Кожухіва: «З біології звірят і птиць», «Шкідливі і корисні тварини Поділля», «Матеріали щодо спостереження над шкідниками саду», «На допомогу вчителю-природнику» (методичні поради для вчителів трудових шкіл).

Були відомі також праці В. П. Храневича «Птахи Поділля», «Нарис фауни Поділля»[29]. В інституті функціонували зоологічний та мінералогічний музеї, а також музей сільського господарства. Його матеріали знайомили з економікою і технологією вирощування сільськогосподарських культур Поділля, Західної України та Бессарабії. Як установа що мала науково-пізнавальне значення, музей користувався популярністю серед студентів, населення і учнів шкіл різних районів Кам'янеччини[30]. Викладач сільгоспінституту Д. О. Богацький був обраний головою Кам'янець-Подільського наукового товариства при ВАН. Товариство складалося з секцій: краєзнавчої, історико-філологічної, природничо-математичної, педагогічної та соціально-економічної. Для всіх секцій було визначено комплексні теми наукових досліджень: подільське село, його історія, природа, техніка й економіка, старий Кам'янець, бібліографія Поділля, археологічні розкопки. Результати досліджень членів Товариства друкувалися в наукових збірниках[31].

Опубліковані в 1920-х роках наукові праці викладачів двох вищих навчальних закладів Кам'янця-Подільського – інститутів народної освіти та сільськогосподарського мали важливе значення для ознайомлення вчителів з основами українознавства, яке охоплює систему наукових знань і досліджень з історії (генези) етносу, природи, мови, нації, держави, культури, міжнародних відносин українців. Набуті знання давали змогу вчителям здійснювати більш ефективну роботу по здійсненню українізації освіти.

Значна увага краєзнавчій роботі у цей час приділялася також у Проскурівському педагогічному технікумі. Директор цього закладу Н. Гайовий відзначав, що краєзнавство, як новий метод освітньої та наукової праці займає важливе місце в технікумі і відіграє важливу роль у навчанні та вихованні майбутніх працівників освітньої ниви: «Щоб відповідно підготували до життя майбутніх громадян, школа зобов'язана дати учням певний мінімум знань щодо свого краю і виховати громадсько-корисні звички, починаючи навчання від близького, від оточуючого життя – цього вимагають у школі краєзнавства, бо саме воно єсть те життя, що на ньому повинна базуватись вся навчальна робота шкіл соцвиху й профосу»[32].

Вивчення краєзнавства в технікумі здійснювалось на заняттях шляхом пов'язування краєзнавчих матеріалів з матеріалом кожної дисципліни, а також на семінарах і в гуртку краєзнавства. В гуртку обговорювали теми: 1) Археологія та історія Проскурівщини; 2) Населення в минулому й сучасному; 3) Виробництво Проскурівщини (сільське господарство, промисловість, кустарне виробництво); 4) Червона Армія на Проскурівщині; 5) Торгівля Проскурівщини; 6) Побут населення; 7) Мова краю, пісні, приказки та ін.[33]. Основними формами роботи гуртка були: екскурсії, вивчення літератури, дослідження та спостереження, анкетування.

Отже, у 1920-х роках на Поділлі завдяки наполегливій і цілеспрямованій діяльності органів народної освіти, вчителів загальноосвітніх шкіл, викладачів закладів професійної освіти було досягнуто значних успіхів у здійсненні політики українізації. Це сприяло підвищенню рів-

ня навчально-виховної роботи, формуванню у підростаючого покоління національної самосвідомості, любові до рідної землі, готовності трудитися на її благо. Але, на жаль, успіхи українізації виявились тимчасовими, оскільки сталінське керівництво вважало цю політику ворожою, шкідливою для існуючої системи. Уже з початку 1930-х років почалося згортання українізації, а її прихильники були репресовані. Але в пам'яті українських патріотів українізація залишається як одна із світлих сторінок в боротьбі за українське національно-культурне відродження.

Примітки

1. Малій К. Українізація освіти в 1920-ті роки / Костянтин Малій // Рідна школа. – 1996. – № 11-12. – С. 29.
2. Історія України: нове бачення : посіб. для студ. ВНЗ / під ред. В.А. Смолія. – К. : Альтернативи, 2000. – С. 301.
3. Бойко О.Д. Історія України : посіб. / О.Д. Бойко. – К. : Академія, 1999. – С. 356.
4. Субтельний О. Україна. Історія / Орест Субтельний. – Вид. 3-є, переробл. і допов. – К. : Либідь, 1993. – С. 476-479 ; Довідник з історії України. – Вид. 2-ге, доопрац. і допов. – К. : Генеза, 2001. – С. 899-900; Лановик Б.Д. Історія України : навч. посіб. / Б.Д. Лановик, М.В. Лазаревич, О.І. Мостейко. – Вид. 3-є, випр. і допов. – К. : Знання-Прес, 2006. – С. 371-373 ; Мицик Ю.М. Історія України / Ю.М. Мицик, О.Г. Бажан, В.С. Власов. – 2-е вид, допов. і переробл. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – С. 382-383; Новітня історія України : підруч. для студ. – К.: Вища школа, 2000. – С. 270-273 ; Довідник школяра і студента: Історія України. – Донецьк : ТОВ ВКФ БАО, 2004. – С. 417-423.
5. Культурне будівництво в УРСР: Док. і мат. Т. 1 (1927 – червень 1941). – К., 1960. – С. 209.
6. Там само. – С. 242-243.
7. Там само. – С. 239.
8. Там само. – С. 241.
9. Поділля в період відбудови народного господарства (1921-1925 рр.): Док. і мат. – Вінниця. – С. 341.
10. Гненний О.І. Ще раз про українізацію / О.І. Гненний // Рідна школа, 1993. – С. 9.
11. Нестеренко В.А. Українізація на Поділлі у 20-30-х роках XX сторіччя: основні напрями, наслідки, недоліки та особливості / В.А. Нестеренко. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2003. – С. 36.
12. Хрестоматія з новітньої історії України (1917-1945). – К. : Генеза, 1998. – С. 242.
13. ЦДВОУ. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 61. – Арк. 9.
14. Ніколіна І.І. Українізація загальноосвітньої школи України та вплив суспільно-політичного життя 20-30-х рр. XX ст. на її здійснення / І.І. Ніколіна // Науковий вісник Вінницького державного пед. Університету: Серія «Історія». – Вип. X. – Вінниця, 2006. – С. 128.
15. Червоний кордон. – 1926. – 14 листопада.
16. Нестеренко В.А. Вказ. праця. – С. 36.
17. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2251. – Арк. 3.
18. Червоний кордон. – 1927. – 19 лютого.

19. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. – С 53-54.
20. Червоний кордон. – 1927. –
21. Соловей М. Пошуково-краєзнавча робота в загальноосвітніх школах України в 20-30-х рр. / Микола Соловей // Шлях освіти. – 1999. – № 7. – С. 35.
22. Нариси історії українського шкільництва. – К. : Заповіт, 1996. – С. 215.
23. Прокопчук В.С. Шкільне краєзнавство : навч. посіб. / В.С Прокопчук. – К.: Кордон, 2011. – С. 42-43.
24. Нариси українського шкільництва. – К. : Заповіт, 1996. – С. 215.
25. Соловей М. Вказана праця. – С. 19.
26. Червоний кордон. – 1925. – 18 квітня.
27. Там само.
28. Струманський В.П. Зміст і форми просвітницької роботи Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту / В.П. Струманський // Кам'янеччина у контексті Поділля : наук. зб. Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 31.
29. Алещенко М.І. Забуті імена (З історії Кам'янець-Подільського СГІ) / М.І. Алещенко, В.А. Нестеренко // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 519-523.
30. Там само.
31. Там само.
32. Струманський В.П. Вказана праця. – С. 32.
33. Там само.

Резюме

В статье освещаются направления осуществления украинизации в образовательной отрасли Подолии в 1920-е годы и её последствия.

Ключевые слова: *украинизация, украинский язык, культура, школа, краеведение.*

Одержано 6 травня 2013 р.

УДК 94(477.43)"1941-1944"

Ю.А. Хоптяр

СТАН ОСВІТИ В КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКІЙ ОКРУЗІ У ПЕРІОД НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941-1944 рр.)

У статті робиться спроба розглянути освітні процеси на Поділлі, в Кам'янець-Подільській окрузі у період нацистської окупації 1941-1944 рр.

Ключові слова: *окупаційний режим, німецька цивільна адміністрація, штраф, освітня справа, інспектор, вчителі.*

Україна, ставши на шлях становлення та розвитку дійсно суверенної і незалежної держави, неухильно орієнтується на визнані світовою спільно-